

تأثیر اقامه نماز در سالم سازی جامعه اسلامی

زهرا احمدی نسب^۱

چکیده

این مقاله با هدف شناسایی تأثیر اقامه نماز در سالم سازی جامعه اسلامی تنظیم و در آن تلاش گردیده تا به این سوال پاسخ داده شود که اقامه نماز در سالم سازی جامعه اسلامی چه تأثیری دارد؟ این تحقیق از نوع تحقیقات توصیفی می باشد و روش به کار رفته در آن کتابخانه ایی بوده است. ابزار به کار رفته در جهت جمع آوری داده ها، فیش و تحلیل داده ها با استفاده از روش تحلیل محتوا انجام شده است. از مهم ترین نتایج این مطالعه می توان به این مسئله پرداخت که لزوم و اصل عبادت و پرستش خداوند در همه ی ادیان و شریعت های الهی وجود داشته است و فقط شکل اقامه و کیفیت برگزاری آن متفاوت بود از این رو یکی از راه های عبادت در دین مبین اسلامی نماز معرفی شده البته نمازی سازنده است که اول وقت باشد، حضور قلب در آن رعایت شود همچنین به جماعت خوانده شود. از کارکردهای مهم نماز می توان به سالم سازی جامعه اسلامی اشاره نمود کارکردهایی همچون: امر به معروف و نهی از منکر، مانع فساد و تباهی جامعه، همکاری در امور اجتماعی، مسجد و وحدت اجتماعی، رفع فقر از جامعه اسلامی، تقویت روحیه مساوات و برابری در جامعه

کلیدواژه: اقامه نماز، جامعه اسلامی، سالم سازی

^۱ - طلبه سطح دو حوزه علمیه کوثر (س) علی آبادکتول

مقدمه

نماز یکی از ارکان اسلام است که بر هر فرد مسلمان واجب شده است. در آیات مختلف قرآن کریم به وجوب این رکن عبادی و اهمیت آن تأکید شده است. در روایات امامان معصوم (ع) نیز اهمیت والایی برای این عمل قائل شده است؛ نقش والای نماز در ارائه یک جامعه سالم زمانی روشن می‌شود که نماز زندگی نمازگزار را از دنیای کفر و ضلالت به نور و هدایت مبدل می‌کند.

اهمیت اقامه نماز زمانی روشن می‌شود که مشخص شد اولین و مهم‌ترین نقش نماز در زندگی فردی و اجتماعی افراد، اسلامی کردن زندگی آنان است. از مقدمات نماز تا بطن نماز نمودی از زندگی اسلامی است که به دیگر جوانب زندگی نیز جهت می‌دهد. اعتقادات که اصول دین هستند در پرتو نماز نمود عملی پیدا می‌کنند، رویکردهای رفتاری و عملی در زندگی با اقامه نماز شکل می‌گیرد؛ وحدت و انسجام امت اسلامی در پرتو اقامه نماز جماعت ظهور پیدا می‌کند و در نهایت تقارن سیاست و دیانت دین اسلام در پرتو اقامه نماز جمعه متجلی می‌شود. از کوچکترین جزء زندگی تا بزرگ‌ترین آن نماز نقش شکل‌دهی به آن را دارد. رزق و روزی حلال و انفاق در پرتو زکات از جمله نکاتی است که نشان‌دهنده نقش نماز در ارائه جامعه اسلامی است. بنابراین از ضروریات است که تمامی افراد جامعه همه همت و توان خود را در نمازخوان کردن و تبیین آثار و فواید نماز در جامعه اسلامی به کار ببرند تا یک جامعه اسلامی و سالم ایجاد کنند.

با توجه به مهم بودن این مسئله در جامعه اسلامی، مطالعات فراوانی در این زمینه صورت گرفته است برای نمونه می‌توان به این موارد اشاره نمود: سلیمانی (۱۳۹۰) نقش نماز در سالم‌سازی فضای دانشگاهی، شجاعیان (۱۳۹۹) نماز جماعت و قدرت نرم جامعه اسلامی، ابراهیمی (۱۳۹۴) بررسی نقش نماز در جهت‌دهی به سبک زندگی اسلامی.

مطالعات انجام شده عمدتاً به بررسی نقش نماز و نمازجماعت پرداخته‌اند و هیچ کدام در مورد موضوع تاثیر اقامه نماز در سالم‌سازی جامعه اسلامی سخنی نگفته‌اند؛ در اینجا وجه تمایز نوشته حاضر مشخص می‌شود. در این پژوهش نویسنده درصدد است تا به پرسش پاسخ دهد که اقامه نماز در سالم‌سازی جامعه اسلامی چه تاثیری دارد؟

نیاز به نماز در تأمین امنیت اجتماعی و اخلاقی جامعه

انسان، در عصر جدید، به رغم پیشرفت‌های روز افزون صنعتی و تکنولوژی، بیشتر از هر زمان دیگری در معرض ناامنی و خطر قرار دارد، چرا که تغییر در نوع زندگی و به عبارتی گسترش زندگی صنعتی و ماشینی اگرچه توانسته است از لحاظ فیزیکی و جسمی اندکی انسان را به راحتی و آسایش برساند و زحمت و مشقت جسمی او را کم کند، ولی به موازات این امر، «روح و روان» او را از آزادی عرش به اسارت زمین کشانیده و در عوض آن آسایش جسمانی، او را مبتلا به انواع و اقسام اضطراب و نگرانی و دغدغه‌ها و آسیب‌های روحی کرده است و علت عمده این امر، به خاطر دلبستگی و تعلق خاطر به ظواهر تمدن امروزی است که او را از یاد خدا غافل کرده و روح خدایی خویش را به دست فراموشی سپرده است و در نتیجه این فراموشی، امنیت اخلاقی و اجتماعی او به خطر افتاده است.

اما، راهکار این گرفتاری، در کتاب نجات بخش مسلمانان به صراحت بیان شده است: «الا بذکر الله تطمئن القلوب؛ آگاه باشید که با یاد خدا دل‌ها آرام می‌گیرد.»^۱ و قطعاً عالی‌ترین مرتبه‌ی یاد خدا، نماز است.

اهمیت نماز در ادیان الهی

یکی از عبادت‌هایی که همه‌ی رسولان و پیامبران الهی مردم را به آن دعوت می‌کردند عبادت خداوند است. قرآن کریم بارها از زبان پیامبران آورده است که به امت‌های خویش می‌گفتند: «أَعْبُدُوا اللَّهَ؛ خدا را پرستش کنید.»^۲ بنابراین، لزوم و اصل عبادت و پرستش خداوند در همه‌ی ادیان و شریعت‌های الهی وجود داشته است و فقط شکل اقامه و کیفیت برگزاری آن متفاوت بود.

از نص صریح قرآن کریم اینطور استفاده می‌شود که نماز در امت‌های پیشین و ادیان الهی گذشته هم بوده است و تمامی پیامبران از حضرت آدم تا حضرت خاتم نماز می‌گزاردند، اما از چگونگی و روش اقامه‌ی آن اطلاع دقیقی در دست نیست. خداوند متعال خطاب به حضرت موسی (ع) می‌فرماید: «إِنِّي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَ أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي؛ همانا من «الله» هستم، معبودی جز من نیست؛ مرا پرستش کن و نماز را برای یاد من بر پادار.»^۳ هم‌چنین در جایی دیگر قرآن کریم به نقل از حضرت عیسی (ع) می‌فرماید: «وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا

۱- سوره مبارکه رعد، آیه ۲۸

۲- سوره مبارکه مائده، آیه ۷۲

۳- سوره مبارکه طه، آیه ۱۴

كُنْتُ وَ أَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا؛ و مرا وجودی پر برکت قرار داده، در هر کجا باشم و [خداوند] مرا به نماز و زکات توصیه کرده مادامی که زنده‌ام.^۱

با توجه به این آیات شریف مشخص می‌شود که نماز و لزوم برپایی آن، در شریعت دو پیامبر بزرگ الهی یعنی حضرت موسی و عیسی، وجود داشته است همان‌گونه که در مکتب دیگر پیامبران بوده است، چنانکه قوم حضرت شعیب (ع) این چنین بیان داشتند که: «قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصَلَاتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا؛ گفتند: ای شعیب! آیا نماز به تو دستور می‌دهد که آنچه را پدرانمان می‌پرستیدند، ترک کنیم.»^۲

و نیز از زبان حضرت اسماعیل، این گونه آمده است: «وَ كَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ وَ كَانَ عِنْدَ رَبِّهِ مَرْضِيًّا؛ او همواره خانواده خود را به نماز و زکات دعوت می‌کرد و همواره مورد رضایت پروردگارش بود.»^۳ بنابر آنچه ذکر شد، هیچ آیین و شریعتی، از نماز فارغ نبوده، هرچند که صورت ظاهری و کیفیت برگزاری آن، متفاوت است

ویژگی‌های نماز سازنده

۱) نماز اول وقت

اهل بیت (ع) به نماز اول وقت اهتمام ویژه‌ای داشته و بر آن بسیار تأکید کرده‌اند. برای نمونه در سیره علمی و عملی امام رضا (ع) به نماز اول وقت و آثار آن تأکید شده است به طوری که در اهمیت نماز اول وقت می‌فرمایند: «همانا به جا آوردن نماز در اول وقت باعث خشنودی خدا و در آخر وقت موجب عفو خدا خواهد بود.»^۴ همچنین امام رضا (ع) در اهمیت و نقش نماز اول وقت در محافظت معنوی از انسان در جایی دیگر می‌فرماید: «شیطان همواره از مؤمنی که مواظب انجام نمازهای پنجگانه است بیمناک است. وقتی انسان به نماز بی‌اعتنا شود در گناه می‌افتد.»^۵ شیطان دشمن انسانیت انسان است؛ نمی‌خواهد انسان به کمال برسد و به خدا تقرب یابد؛ به همین دلیل سعی دارد که به بهانه‌های مختلف انسان را از عبادت خدا دور کند و این که بتواند او را به وقت نماز بی‌اعتنا کند.

۱- سوره مبارکه مریم، آیه ۳۱

۲- سوره مبارکه هود، آیه ۸۷

۳- سوره مبارکه مریم، آیه ۵۵

۴- اسلامی جهرمی، مصابیح الدجی، ج ۲، ص ۷۶۲

۵- شیخ صدوق، علل الشرایع، ج ۲، باب ۳۱

بی‌اعتنائی به حضور به موقع در پیشگاه خداوند این امید را در دل شیطان تقویت می‌کند که او بتواند بنده خدا را نسبت به اصل حضور و عنایت به غایت و کمال مطلق هستی بی‌اعتنا سازد.^۱ به همین دلیل است که امام رضا(ع) اهتمام به نمازهای پنج‌گانه آن هم در اول وقت را عامل خوف شیطان و مانع از تسلط او بر انسان می‌داند. علت این امر را می‌توان در دو بعد اعتقادی و عملی دانست به لحاظ اعتقادی اقامه نماز اول وقت به این نکته مهم تاکید می‌کند که در سبک زندگی اسلامی اولین و مهم‌ترین کار و فلسفه آفرینش عبودیت است؛ به این معنا که در هر لحظه و در هر مکان مهم‌ترین امور، بندگی خداوند است؛ نمونه بارز این مطلب اقامه نماز امام حسین(ع) در روز عاشورا با آن همه سختی است که نشانگر اهمیت عبودیت در هر شرایطی است. به لحاظ بعد عملی نماز معرف جامعه اسلامی است به این معنا که اقامه نماز در اول وقت نمودی عملی از دعوت به نماز با امر به معروف است که با عمل نمازگزاران، دیگران نیز به این فریضه دعوت می‌شوند و این کار مهم بیانگر این مطلب است که در زندگی اسلامی هیچ چیز مهم‌تر از خداوند نیست.

ابراهیم بن موسای قزار گوید: «روزی در خراسان در مسجد در خدمت امام رضا(ع) بودم بر چیزی که از آن حضرت می‌خواستم اصرار کردم در این هنگام امام برای پیشواز یکی از جماعت طالبین بیرون رفت در راه وقت نماز شد و امام به جنب ساختمانی که در آنجا بود روی آورد و در زیر صخره‌ای که در نزدیکی آن ساختمان بود فرود آمد و تنها من در خدمت ایشان بودم ایشان فرمودند: اذان بگو عرض کردم: منتظر باشید تا اصحاب به ما بپیوندند امام فرمود: خداوند تو را بیامرزد، هرگز نماز را از اول وقت آن به آخر وقت آن بدون علت به تأخیر می‌فکن، هیچ گاه اول وقت را از دست مده. پس اذان گفتم و نماز خواندیم.»^۲

در یکی از جلسات مناظره‌ای بین امام رضا(ع) و عمران صابی بود امام(ع) استدلالی کرد که او تسلیم شد و گفت: «اکنون روح من نرم شده حاضرم مکتب تو را بپذیرم.» ناگهان صدای اذان بلند شد. امام رضا(ع) جلسه را ترک کرد مردم گفتند فرصت حساسی است. چنین فرصتی پیش نمی‌آید؛ امام فرمود: «اول نماز» او که این تعهد را از امام دید علاقه‌اش بیشتر شد. بعد از نماز گفتگویش را تکمیل کرد و ایمان آورد.^۳ تمام این موارد حاکی از کلیدی بودن نماز آن هم در اول وقت آن در سبک زندگی اسلامی است.

(۲) نماز با حضور قلب

نماز به عنوان ستون دین و در رأس همه عبادت‌ها آدابی دارد که مهم‌ترین آن حضور قلب و توجه کامل در پیشگاه خداوند سبحان است. خداوند در قرآن کریم در آیات متعدد به این نکته اشاره فرموده است. از جمله:

۱- اصفهانی، هدیه معنوی از گنجینه رضوی، ص ۸۴

۲- سپهرلسان‌الملک، ناسخ التواریخ، ص ۶۸

۳- مجلسی، بحارالانوار، ج ۴۹، ص ۱۷۵

و یکسان‌اند. مسلمانان در مسجد فرا می‌گیرند که همه با هم، هم‌دوش‌اند؛ بنابراین یکی از نقش‌های اساسی نماز و مسجد در حوزه اجتماعی حفظ وحدت و تشویق به وحدت است؛ وحدتی که نفاق را تضعیف و جبهه حق را قوی‌تر می‌کند.

(۵) نماز و رفع فقر از جامعه اسلامی

جامعه دارای لایه‌ها و طبقاتی است که قشر فقیر و محروم یکی از آن‌هاست. اسلام برای رفع مشکل این طبقه راهکارهایی دارد که مهم‌ترین آن‌ها صدقه، انفاق، اطعام، زکات و خمس است.^۱ پرداخت زکات و خمس، زدودن فقر از جامعه و آسیب‌های اجتماعی و اقتصادی ناشی از آن را به همراه دارد، توسعه اقتصادی و رفع محرومیت و فقر از ثمرات پرداخت زکات و خمس است. بر همین اساس از اولین وظایف حکومت صالحان رسیدگی به فقرا در سایه پرداخت زکات است: «الذین ان مکنهم فی الأرض أقاموا الصلاة وآتوا الزکاة»^۲ سیره عملی امام رضا(ع) نمودی عینی از انفاق در راه خدا و کمک به نیازمندان است. ایشان در خراسان تمام دارایی‌های خود را میان مستمندان تقسیم نمودند.^۳

امام رضا(ع) در تمامی شرایط زندگی کمک به نیازمندان و زدودن فقر را سرلوحه زندگی خویش قرار داده بودند.^۴ ذکر، نماز و زکات در کنار هم در آیات قرآن کریم از نشانه‌های اتفاق و عدم افتراق این دو فریضه الهی است از لوازم لاینفک نماز ادای زکات است. هر جا سخن از نماز است در ادامه آن پرداخت زکات از نشانه‌های اقامه نماز معرفی شده است. امام رضا(ع) در این باره می‌فرماید: «هر کس نماز بخواند ولی زکات را نپردازد، نمازش قبول نمی‌شود.»^۵ پیامبر اکرم(ص) سوگند یاد کرد که جز مشرک کسی درباره پرداخت زکات خیانت نمی‌کند.^۶ در جای دیگر خطاب به امیرالمومنین(ع) می‌فرماید: «یا علی! ۱۰ گروه از امت من کافر می‌شوند که یکی از گروه‌ها کسانی هستند که زکات نمی‌پردازند.»^۷

علت ملازمت اقامه نماز و پرداخت زکات آیات قرآن کریم نتایج غایی این مهم است اگر نمازگزاران به بحث انفاق و زکات توجه کامل داشته باشند و اقشار کم‌درآمد و آسیب‌پذیر را یاری نمایند چه به لحاظ اشتغال‌زایی چه به لحاظ امدادسانی بسیاری از معضلات جامعه حل می‌شود. به عنوان نمونه بسیاری از بزهکاری‌ها و اعمال

۱- جواد آملی، تفسیر موضوعی قرآن کریم، ج ۱۷، ص ۲۱۹

۲- سوره مبارکه حج، آیه ۴۱

۳- مجلسی، بحارالانوار، ج ۴۹، ص ۹۷

۴- همان

۵- همان، ج ۱۲، ص ۱۹۶

۶- همان، ج ۲۹، ص ۹۶

۷- همان

ناشایست نظیر دزدی، از جامعه تا حد زیادی رخت برمی‌بندد؛ به لحاظ معنوی هم در تحکیم بنیان خانواده و آرامش روانی خانواده در سمت و سو پیدا کردن به سوی کمال است. از طرف دیگر عامل مهمی در امنیت اقتصادی و اجتماعی جامعه می‌شود که نتیجه این امر به خود انفاق‌کنندگان باز می‌گردد؛ بنابراین پرداخت زکات و انفاق به فقرا یکی دیگر از آثار نماز در سالم‌سازی جامعه اسلامی است که می‌تواند از بسیاری از آسیب‌های اجتماعی و اقتصادی در جامعه جلوگیری کند و عامل مهمی در تعالی جامعه باشد.

۶) نماز و تقویت روحیه مساوات و برابری در جامعه

از مهم‌ترین تأثیرات نماز در سالم‌سازی جامعه اسلامی ایجاد روحیه مساوات و برابری است که این مهم در زندگی اجتماعی مسلمانان نمود پیدا می‌کند. مساوات در اصل انسانیت و مساوات در حقوق و اجرای قوانین از مواردی است که قرآن کریم به آن اشاره می‌کند: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ؛ ای مردم، ما همه شما را نخست از مرد و زنی آفریدیم و آن گاه شعبه‌های بسیار و فرق مختلف گردانیدیم تا یکدیگر را بشناسید، همانا بزرگوار و با افتخارترین شما نزد خدا با تقواترین شمايند، همانا خدا كاملاً دانا و آگاه است.»^۱

«إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ عَمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا؛ همانا خدا به شما امر می‌کند که امانت‌ها را به صاحبانش باز دهید و چون حاکم بین مردم شوید به عدالت دآوری کنید. همانا خدا شما را پند نیکو می‌دهد، که خدا شنوا و بیناست.»^۲

پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «مسلمانان با هم برادرند و هیچ کس بر دیگری برتری ندارد، جز به تقوی.»^۳ امام رضا (ع) در این باره می‌فرماید: «حق برادران واجب و فرض است که از خود و اموالتان برای آنان سرمایه‌گذاری کنید و در هر چیز مساوات و برابری با آنان رواست به برابری و مساوات رفتار کنید.»^۴ نبود مساوات در حقوق انسان‌ها یعنی قرار دادن گروهی از مردم مافوق گروهی دیگر چیزی است که برای قانون وضع آشفته‌ای به وجود می‌آورد و از هیبت و عظمت آن می‌کاهد و هدف از قانون که تنظیم روابط افراد و صلاح امور جامعه است به کلی منتفی می‌شود، این اجتماعی که در اسلام مقرر شده بهترین وسیله برای رفع اختلافات طبقاتی است؛ زیرا مؤثرترین راه برای این که این اختلافات طبقاتی ریشه‌کن شود از بین بردن بداندیشی‌ها و بدبینی‌ها به یکدیگر است و این خاصیت در پرستش دست جمعی به نحو احسن موجود است. زیرا کسی که عبادات خداوند را با اخلاص انجام می‌دهد جز با خدا با کس دیگری سروکار ندارد. درهای رحمت پروردگار به روی

۱- سوره مبارکه حجرات، آیه ۱۳

۲- سوره مبارکه نساء، آیه ۵۸

۳- متقی هندی، کنز العمال، ج ۱، ص ۱۴۹

۴- مجلسی، بحار الانوار، ج ۷۴، ص ۲۲۶

همه باز است و خزانه بی‌پایان نعمت او تمام شدنی نیست و ساحت قرب او بدون مانع و مزاحم همه را به خود می‌پذیرد و در نتیجه انس، الفت، مهر و محبتی که واسطه اجتماع به هنگام عبادت در مردم پدید می‌آید برای رفع کدورت و اختلاف بهترین وسیله است.^۱

^۱- قرضاوی، عبادت در اسلام، ص ۱۱۰

نتیجه‌گیری

نماز یکی از ارکان دین مبین اسلام است، علت تأکیدات فراوان به این فریضه الهی به خاطر اهمیت آن در زندگی دنیوی و اخروی می‌باشد. نماز به تمامی جوانب زندگی انسان سمت و سو می‌دهد و آن را در مسیر کمال و سعادت رهنمون می‌سازد؛ نمازی می‌تواند مطلوب و مؤثر باشد که دارای مؤلفه‌هایی مانند اول وقت بودن، حضور قلب داشتن و با جماعت اقامه کردن باشد. این مؤلفه‌های کلی که از آن‌ها با عنوان مبانی نماز مطلوب یاد می‌شود؛ تأثیرات عمیقی در سالم‌سازی جامعه اسلامی دارند یک جامعه اسلامی سالم مشتمل بر بایدها و نبایدهایی است که در زندگی نمود پیدا می‌کنند. باید دانست که نماز با داشتن شرایط و آداب، بسیاری از این بایدها و نبایدها را تحت الشعاع خود قرار می‌دهد.

نماز برای ایجاد یک جامعه اسلامی سالم باید ویژگی‌هایی و اثراتی داشته باشد مانند امر به معروف و نهی از منکر زیرا اقامه نماز و پرداخت زکات و امر به معروف و نهی از منکر از نشانه‌های حکومت صالحان است، از طرفی دیگر نماز باید مانع از فساد و تباهی جامعه اسلامی شود زیرا عبادت حقیقی عبادتی است که انسان را چه در ظاهر چه در باطن به سمت خداوند متعال سوق دهد.

انسان موجودی اجتماعی است و در همه زمینه‌ها باید با هم نوعان خود ارتباط داشته باشد بنابراین از اثرات دیگر نماز می‌توان به نزدیک کردن انسان‌ها به یکدیگر و همکاری در مسائل اجتماعی اشاره نمود که بهتر است مسجد به عنوان کانون این اجتماعات انتخاب گردد؛ همچنین می‌توان رفع فقر از جامعه اسلامی و تقویت روحیه مساوات و برابری در جامعه را هم اثرات نماز در سالم‌سازی جامعه اسلامی دانست.

منابع و مآخذ

* قرآن کریم

* نهج البلاغه

- ۱) اسلامی جهرمی، شیخ محمود، مصابیح الدجی، قم: انتشارات دارالتفسیر، چاپ دوم، ۱۳۸۳
- ۲) اصفهانی، محمد نصر، هدیه معنوی از گنجینه رضوی، قم: انتشارات مبارک، ۱۳۸۸
- ۳) امام رضا(ع)، فقه الرضا(ع)، مشهد: انتشارات الموترالعالمی للامام الرضا(ع)، چاپ اول، ۱۴۰۶ق
- ۴) جوادی آملی، عبدالله، تفسیر موضوعی قرآن کریم، قم: انتشارات اسراء، چاپ چهارم، ۱۳۸۸
- ۵) حر عاملی، شیخ محمدحسن، وسائل الشیعه، تهران: انتشارات اسلامی، ۱۳۸۳ق
- ۶) حسینی فیروزآبادی، سید مرتضی، فضائل الخمسه من صحاح الستة، بیروت: موسسه الاعلمی للمطبوعات، ۱۴۰۲ق
- ۷) سپهرلسان الملک، میرزا محمدتقی، ناسخ التواریخ، تهران: انتشارات اسلامی، چاپ سوم، ۱۳۸۹
- ۸) شیخ صدوق، محمد بن علی، علل الشرایع، ترجمه و تحقیق: سید محمدجواد ذهنی، قم: انتشارات مومنین، ۱۳۸۰
- ۹) شیخ صدوق، محمد بن علی، من لایحضره الفقیه، تهران: انتشارات مطبعه الآفتاب، ۱۳۷۶
- ۱۰) طباطبایی، سید محمدحسین، تفسیر المیزان، ترجمه: سید محمدباقر موسوی، تهران: انتشارات بنیاد علمی و فکری علامه طباطبایی، چاپ چهارم، ۱۳۶۷
- ۱۱) طبرسی، فضل الله، مستدرک الوسائل، مشهد: بیناد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی، چاپ دوم، ۱۳۷۷
- ۱۲) قرضاوی، یوسف، عبادت در اسلام، تهران: انتشارات احسان، ۱۳۷۹
- ۱۳) کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، تهران: انتشارات اسلامی، ۱۳۸۸
- ۱۴) کمالی دزفولی، علی، قرآن و جامعه سازی، قم: انتشارات اسوه، ۱۳۷۰
- ۱۵) متقی هندی، علاءالدین، کنز العمال، بیروت: موسسه الرساله، ۱۴۰۹ق
- ۱۶) مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، تهران: انتشارات اسلامی، ۱۳۶۳
- ۱۷) نبی نژاد، محمدباقر، آثار عجیب نماز، قم: انتشارات زائر، چاپ دهم، ۱۳۸۹